

पुनरुज्जीवन चळवळीचा इतिहास

श्री. रामराजे राकेश अशोक,

सहाय्यक प्राध्यापक,

पी. व्ही. डी. टी. कॉलेज ऑफ एज्युकेशन फॉर वूमन,

चर्चगेट, मुंबई – 20.

सारांश :

मध्ययुगाच्या अखेरीस आणि आधुनिक काळाच्या सुरवातीलस जे वैचारिक बदल घडून आले त्यांना विचारप्रबोधन असे म्हणतात. पुनरुज्जीवन केवळ ग्रीक व रोमन कालविद्या एवढ्या पुरतेच मर्यादित नव्हते तर सामाजिक, राजकीय वाङ्मय व शाखात हे पुनरुज्जीवन घडून आले. या काळात मानवाने वरील सर्व क्षेत्रात जो सर्वांगीण विकास घडून आणला यावरून त्याला प्रबोधनाचे युग असे म्हणतात. काही जण याला विकासाचे युग म्हणतात. 'मानवेद्र रॉय' सारखे विचारवंत याला 'मानवाचे बंड' असे म्हणतात. पुनरुज्जीवन म्हणजे केवळ जुन्या संस्कृती व विचाराचे पुनर्स्थापना नव्हे. पुनरुज्जीवनामुळे व्यक्ती वादाला आणि व्यक्ति स्वातंत्र्याला चालना मिळाली. नवे विचार नव्या कृतीचा अवलंब केला जावू लागला. चिकित्सक दृष्टी आली. मानवी विचाराला व कर्तबगारीला नवनवीन क्षेत्रे खुली झाली. युरोपातील सामान्य माणसाची संस्कृती मध्ययुगीन धार्मिक संस्कृती होती. परंतु काही मोजक्या माणसांनी मानवी जीवनाकडे पाहण्याची नवि दृष्टी लाभली. ही माणसे विशेषतः प्रथम उदयाला आली. ही माणसे स्वतंत्र व्यक्ती, जात-जमात, धर्म इ. सामाजिक बंधने शिथिल झालेल्या व्यापक दृष्टी लाभलेल्या व्यक्ती म्हणून वावरू लागली

मुख्य संज्ञा : पुनरुज्जीवन चळवळ

प्रास्ताविक :

प्रबोधन हा केवळ युरोपच्याच नव्हे तर अखिल मानवी जीवनाच्या इतिहासातील एक महत्वाचा टप्पा होय. 14 वे ते 17 वे शतक हा प्रबोधनाचा काळ म्हणजे इतिहासाचे सुवर्ण अक्षराने लिहीण्यासारखे पान होय. युरोपच्या इतिहासाचे स्थूलमानाने प्राचीन महायुगीन व आधुनिक अशा तीन कालखंडात विभागणी करतात. ग्रीक व रोमन संस्कृतीचा कालखंड म्हणजे प्राचीन युग होय. युरोपमध्ये रोमन बादशहा 'कॉन्स्टंटीन' याने ख्रिस्ती धर्माची दिक्षा घेतल्यापासून प्रबोधन कालापर्यंतचा कालखंड 13 व्या

शतकापर्यंतचा होय. 14 वे शतक हा प्रबोधन काळाचा प्रारंभ आणि 15 वे 16 वे शतक प्रबोधनाचा उत्कर्षकाळ होय.

प्रबोधन या शब्दाचा अर्थ पुर्नजन्म होय. मानव जातीच्या इतिहासातील हा एक महत्वाचा टप्पा होय. 15 व्या शतकाच्या अखेरपासून युरोपात नव्या युगाला सुरुवात झाली. मध्ययुगातील धर्म युद्धामुळे व भौगोलिक शोधामुळे युरोपातील जनतेला नव्या जगाचा नव्या आचार विचारांचा आणि नव्या संस्कृतीचा परिचय घडून येत होता. या परिचयामुळे ख्रिस्ती धर्म व पाश्चात्य संस्कृती म्हणजे सर्व काही नसून इतर संस्कृतीमध्ये देखली शिकण्यासारखे खूप आहे असे युरोपीयनांना वाटू लागले. धर्म युद्धामुळे पाश्चात्य संस्कृतीचे संकुचित व गती शुन्य जिवन संपुष्टात आले. मध्ययुगाच्या उत्तरार्धात शिक्षणप्रसार, ज्ञानप्रसार, वाङ्मय, कला याची पुनर्निर्मिती झाली. पुररुज्जीवन याचा अर्थ पुर्नजन्म किंवा फेरजन्म असा होतो. हा पुर्नजन्म प्राचीन युगातील म्हणजेच ग्रीक व रोमन काळातील ख्रिस्ती धर्माच्या उदयापूर्वीच्या संस्कृतीचा पुर्नजन्म संस्कृतीने नव्याने स्विकारलेल्या त्या संस्कृतीच्या अध्ययनाने स्फूर्ती घेतलेल्या बुद्धिवत, प्रतीभावंत परंपरागत ख्रिस्ती धर्म संस्थेच्या म्हणजेच चर्चच्या मानसिक बंधनातून मुक्त झालेल्या माणसाचा जन्म असा याचा अर्थ होतो. मध्ययुगीन काळात धर्मसंस्थेने जखडून ठेवलेल्या नवविचारांना पुन्हा मिळालेल्या स्वातंत्रास पुनरुज्जीवन असे म्हणता येईल.

पुनरुज्जीवनाची कारणे

1. **धर्मयुद्धे** – धर्मयुद्धाचा सर्वात महत्वपूर्ण परिणाम म्हणजेच या युद्धाने युरोपच्या बाहेरच्या जगाशी संपर्क आला. धर्मयुद्धामुळे युरोपीय लोकांना इतर संस्कृतीतील चांगल्या गोष्टींची जाणीव झाली आणि ज्ञानाच्या या क्षेत्रात प्रदेश करण्यास ते उत्सुक बनले.
2. **नव्या जगाचा शोध** – कॉस्टिनोपलच्या पाडावानंतर पूर्वेकडील देशाशी व्यापारात खुष्कीचा मार्ग बंद झाल्यामुळे नवीन जलमार्ग शोधण्याची गरज निर्माण झाली. या नव्या जगाचा शोध घेण्यासाठी युरोप खंडातून साहसी प्रवासी मोठ्या प्रमाणावर पुढे आले. कोलंबसने अमेरिकेजवळ वेस्टइंडिज बेटाजवळ आपले जहाज आणले. वास्को-द-गामाने कालीकतचा किनारा गाठला आणि भारत व युरोप यांच्यातील दळण-वळण करण्यास अशा सागरपथाचे उद्घाटन केले.
3. **सरंजामशाही मधील बदल** – मध्ययुगीन काळानंतर सरंजामशाही मध्ये महत्वपूर्ण बदल घडून आले. मध्ययुगीन काळाच्या शेवटी सरंजामदार भूदासाकडून मोबदल्याच्या स्वरुपात पैसा घेणे जास्त पसंद करू लागले याचा परिणाम म्हणून भूदास जमीन सोडून शहराकडे धाव घेवू लागले व अर्थव्यवस्थेत बदल झाला.
4. **नवीन शहरांची वाढ** – अंधःकार युगातून युरोपियन समाज बाहेर येवून त्यांच्या नव्या जीवनाची सुरुवात झाल्यानंतर जुन्या शहरांची पुर्नस्थापना होवू लागली तसेच नवीन शहरेही उदयास येवू

लागली.

5. **व्यापरांची वाढ** – धर्मयुद्धे, नव्या जगाचा शोध, साहसीवृत्ती द. कारणांमुळे व्यापारात वाढ झाली. पूर्वेकडील जगाशी युरोपचा व्यापार वाढला या व्यापरामुळे युरोपात आर्थिक परिवर्तन घडून आले. पूर्वेकडील संस्कृती कला, विज्ञान इ. ची माहिती युरोपखंडाला मिळाली. वैचारिक देवाणघेवाणीतून युरोपातील लोकांच्या दृष्टिकोनात बदल घडून आला.
6. **धर्म संस्थेतील दुही** – मध्ययुगात धर्मसंस्थेने राजगीय क्षेत्रात हस्तक्षेप करण्यास सुरुवात केली याचा परिणाम धर्मसंस्था अडचणीत येण्यास झाला. इ.स. 1309 ते 1377 या कालखंडात 'अॅव्हिनॉन' हेच धर्मसंस्थेचे मुख्य केंद्र राहिले. फ्रान्स बाहेरील याची विपरीत प्रतिक्रिया झाली. त्यामुळे 1377 ला पोपचे मुख्य केंद्र रोमला आणण्यात आले. या संघर्शाचा परिणाम सर्वसामान्य जनतेवर व धर्मसंस्थेवर झाला.
7. **ग्रीक व रोम यांचा इतिहास व वाङ्मय विशयक लोकांना नव्याने वाटू लागलेली आस्था** – मध्ययुगानंतर ग्रीस व रोमन यांचा इतिहास व वाङ्मयाचे अध्ययन लोक परत एकदा करू लागले. पुनरुज्जीवनाच्या पूर्वीच्या काळात मानवाचा स्वतः कडे आणि आपल्या जगण्याकडे पाहण्याचा जो दृष्टिकोन होता त्यामध्ये मुलभूत स्वरुपाचे बदल घडून येत होते. जुन्या ग्रीक व रोमन संस्कृतीच्या अभ्यासामुळे या बदलाच्या प्रक्रीयेस गती मिळाली.

पुर्नज्जीवन चळवळ :

वैचारिक क्रांतीच्या काळात वाङ्मयकला आणि शास्त्रे या क्षेत्राध्ये विविध प्रकारची प्रगती झाली. तत्कालीन परंपरेविरुद्ध क्रांतीकारक विचार मांडल्याबद्दल रुढीभंजक, पाखंडी, धर्मद्रोही म्हणून घ्यावे लागले. या सर्वात गॅलिलिओचा छळ हा करुणाजनक आहे. या संबंधी 'मानवेंद्र रॉय' यांनी आपल्या 'फ्रॉम सर्व्हे टू सिव्हीलायझेशन' या ग्रंथात हृदयस्पर्शी वर्णन केले आहे. बुध्दी आणि श्रध्दा, धम आणि विज्ञान यांचा संघर्ष शतकानुशतके चालत आलेला आहे. परंतु या संघर्षाचा उच्चांक गॅलिलिओच्या जीवनात दिसून येतो. त्याच्या शास्त्रीय शोधामुळे अखेर बूध्दीने श्रध्देवर आणि विज्ञानाने धर्मावर विजय मिळविला.

पुर्नज्जीवन चळवळीचे परिणाम :

1. **मानवतावादी दृष्टिकोन** – मानवतावादाच्या उदयामुळे मानवाचा अभ्यास केला जावू लागला. मानवी मन, मानवी विचार व भावना यांच्या अभ्यासाला महत्व मिळाले.
2. **प्राचीन काळाविषयी आदर** – या चळवळींमूळे युरोपियन जनतेत प्राचीन ग्रीक व रोमन संस्कृती विषयी पुन्हा एकदा आदर निर्माण झाला.

3. **धर्म संस्थेवरिल परिणाम** – पुर्नरुज्जीवन चळवळीमुळे धर्मसंस्थेवर विपरित परिणाम झाला. मध्ययुगीन काळात धर्मव्यवस्थेचे वर्चस्व कमी झाले. मानवतावादाने निधर्मीवादाचा पुरस्कार केला. या मानवतावाद्यांनी लोकांच्या मनात ख्रिश्चन धर्मातील काही प्रथा आणि श्रध्दा या विषयी शंका निर्माण केली.
4. **कला व साहित्य यांचा विकास** – या चळवळींनी कलेच्या विकासाला गती दिली. चित्रकला, शिल्पकला या कलेच्या सर्व अंगाचा विकास झाला.
5. **वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा उदय** – पुर्नरुज्जीवन चळवळीमुळे आणि त्यातून निर्माण झालेल्या धर्म सुधारणेच्या चळवळीमुळे लोकांवरील धार्मिक पगडा कमी झाला आणि वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा उदय झाला.

संदर्भ ग्रंथ :

1. www.historyworld.net
2. www.history.com/topics/ancient-history
3. www.ancienthistorylists.com/...civilizations/10-oldest-ancient-civilization
4. www.amazon.com/A-History-Civilizations-Fernand.../dp/0140124896
5. http://en.wikibooks.org/wiki/World_History/Ancient_Civilizations
6. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_world

GOEIJR